

Vi måste sluta tala om folkkyrkan om vi tar försoningsprocessen på allvar

I denna artikel, den första av två, visar Marie Axelsson hur samerna exkluderades från "folket" när folkkyrkobegreppet etablerades. Den andra artikeln publiceras i nummer 5 av Svensk Kyrkotidning.

Begreppet folkkyrka är och har varit omdebatterat. I två artiklar kommer jag att diskutera begreppet utifrån den pågående försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och det samiska folket. Svenska kyrkan skriver på sin hemsida:

"Svenska kyrkan har varit delaktig i det koloniala förtryck och övergrepp som skett gentemot det samiska folket. Nu pågår ett försoningsarbete som innebär en offentlig ursäkt och en handlingsplan för försoning. Sedan 1990-talet har Svenska kyrkan tagit många viktiga steg för att göra upp med sitt agerande och historiska koloniala arv gentemot det samiska folket."

Min fråga är om folkkyrkobegreppet kan inkluderas i detta koloniala arv.

Är folkkyrkobegreppet användbart idag? I rapporten *Mindre folk- mer Kyrka?* sammanfattar professor Björn Vikström problemet med folkkyrkobegreppet:

"Den svenska unglyrkörörelsens devis 'Sveriges folk ett Guds folk', biskop Johan Alfred Eklunds tanke om 'svensk kristendom' samt biskop Bengt Wadensjös formulering att den svenska folkkyrkan är 'Gud på svenska, på det svenska folkets språk och med det svenska folkets kultur och livsstil' rimmar illa med den mångkulturella verklighet som de lutherska kyrkorna i Norden verkar inom idag."²

Vidare skriver Vikström att "insikten att det inte finns något enhetligt folk ifrågasätter begreppet folkkyrka".³ Han förordar dock fortfarande

begreppet motiverat utifrån en strävan efter en folklig anknytning och engagemang.⁴

Jag vill bredda diskussionen genom att visa på samernas exkludering samt belysa att Sverige alltid varit ett mångkulturellt samhälle. I en uppgift på Umeå Universitet undersökte jag hur två av folkkyrkotankens arkitekter, J.A Eklund och Einar Billing, tänkte kring folkkyrkan och samerna men fann inget resultat. Samerna verkar då som nu inte vara särskilt relevanta att förhålla sig till i teologiska samtal. Billing, Eklund och många av folkkyrkans företrädare talar om ett enhetssamhälle som aldrig funnits. Samerna kan tjäna som en påminnelse om att föreställningen om ett folk, ett språk, en nation, och kanske också en kyrka, inte har någon grund i verkligheten och att en sådan enhetlighet inte heller bör eftersträvas.

Folket i Eklunds folkkyrkoteologi

Eklund beskrivs vanligen som den unglyrkoman som mest konsekvent stod för en nationalistisk teologisk åskådning och som ofta uppträdde som talesman för svenskheten.⁵ Eklund menade att varje folk var utkorat till att fylla en speciell uppgift i historien. Nationen är Guds folk vilket manifesteras i samhällets olika strukturer och på ett särskilt sätt i den svenska kyrkan. Eklund identifierar folket i den svenska folkkyrkan som det svenska folket.⁶

Eklund såg kyrkan som en universell gemenskap som får sin form i olika nationella kontexter. Trots att han betonade kyrkans universel-

la karaktär så framhöll han Sverige som den mest framstående nationen i världen eller åtminstone som en av de mest framstående nationerna som existerar. Denna svenska nation har som sådan stor betydelse i Guds frälsargärning. Detta byggde han på rasbiologiska antaganden: "Vi svenskar genom själva naturbeskaffenheten tillhör ett av jordens bästa och ädlaste folk." Dessa drag beskrev Eklund tidigare som "rena germanska rasdrag i hufvudenform, ljusst hår, ljusa ögon och stor begåvning". Hos Eklund sammanföll det germanska och det evangeliska.⁷ För honom var folkkyrkotanken kollektivt orienterad, Sveriges folk och Sveriges kyrka flöt samman. Eklund kan ses som en företrädare för ett etniskt nationellt folkbegrepp där nationen sågs som ett uttryck för det svenska folket, ett folk som alltid hade existerat och hörde ihop genom sin relation till samma jord och blod. Eklund reviderade med tiden sin germanska nationalistiska ideologi.⁸

Folket i Billings folkkyrkoteologi

Hos Billing var inte folkkyrkan sammankopplad med nationen Sverige. Kyrkan var den vardagsgemenskap av människor som lever nära varandra i territorialförsamlingen.⁹ Nationalstaten som motiv finns dock med i hans argumentation mot frikyrkörelserna.¹⁰ Billing kritiserade att Sverige förväxlas med Guds utvalda folk, vilket kan leda till att man felaktigt ställer Sveriges folk före alla andra folk inför Gud. Han menade dock likaväl att "Sverige spelar en storslagen

roll och på ett monumentalt sätt representerar den evangeliska tron genom historien”.¹¹ Billing såg inte folket som en egen storhet som behöver motiveras historisk eller etniskt men han talade om folket i singularis.

Eklund, Billing, Hallén: samerna förblev osynliga i folkhemmet

Eklund och Billing måste förstås utifrån sin tid präglad av en etnisk nationalism. Eklund hämtade sin förståelse av begreppet ”folk” utifrån etniska rasbiologiska övertygelser medan Billing inte var lika intresserad av att kategorisera in invånarna i ett bestämt etniskt folk. Men han ifrågasatte inte Eklunds definition och hittade inget korrektiv.¹² Inte heller Harald Hallén som företrädde ett demokratiskt folkkyrkoideal problematiserade begreppet ”folket” i folkkyrkan. Hallén såg ett likhetstecken mellan folket och medborgarna men använde fortfarande begreppet ”folkkyrkan”. Han strävade efter att förankra kyrkan i det nya folkhemmet.¹³

Inkluderades inte samerna i svenska folket? Nej, det visar sig inte vara självklart. I och med att SCB inrättades, och en ny folkräkning påbörjades, ändrades även kyrkböckerna. Nu skulle även nationalitet upptecknas, med grundvariabler som zigenare, finnar och lappar. Att rasbegreppet med tiden kom att bli en del av samhällsdiskussionen märks i folkräkningen för år 1920 och 1930 där nu rastillhörighet ska antecknas i kyrkböckerna. 1930 delades befolkningen upp ytterligare, nu även i hel- och halvlappar.¹⁴ Fram till 1969 fanns det en kolumn i kyrkböckernas folkbokföring för ”stam (främmande)” där människor registrerades som lapp”.

Synen på samer kan ses gestaltade i rasbiologiska skrifter från 1919: ”Den lapska rasen kan knappast räknas bland de högre. Den är tvärtom en efterbliven utvecklingsform av människan.”¹⁵ Många samer fick sina kroppar och inte minst sina skallar dokumenterade och mätta i syfte att visa att de var ett undermåligt folk,

skiljt från det svenska folket. Ett rasbiologiskt institut grundades i Sverige 1922.

Lars Elenius, professor i historia, skriver att i den monokulturella nationella självbild som växte fram under senare delen av 1800-talet sammanföll konfessionella mål med nationalistiska mål i kyrkans politik mot samerna. Hednasymbolik och föreställningen om finskugriska språk som en anomali i den svenska nationalstaten låg bakom en utdragen mission riktad mot samerna.¹⁶

Generellt sågs skolan som ett instrument för utvecklingen mot en monokulturell nationalstat, inte som medel för att stödja en mångkulturell stat, men ett undantag gjordes för de renskötande samernas barn.¹⁷ Staten genomförde en splittring och uppdelning av den samiska befolkningen där kyrkan som skolans huvudman hade en viktig roll.

Renskötande samer fick en begränsad skolgång i nomadskolan och skulle hålla sig utanför det moderna samhället. I nomadskolreformen betraktades samerna som ett naturfolk oförmögna att leva i det moderna samhället och som borde hållas kvar inom rennäringen, den så kallade ”lapp ska vara lapp” - politiken som hade sin grund i rasbiologin och historiska utvecklingsteorier. De samer som inte var renskötare betraktades kulturellt som svenskar och skulle assimileras.¹⁸

Elenius pekar i vitboken *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* på att synen på den samiska befolkningen som ”den

på 1950-talet till Svenska missions-sällskapetets verksamhet i Lappland.¹⁹ G. Arbman, pastor lapponum, skrev 1927 att man inte kan bortse från rasskillnaden.²⁰

Folkkyrko-begreppet: kritisk reflektion

Mot denna bakgrund vill jag nu reflektera kritiskt över folkkyrkoteologierna och folkkyrko-begreppet. Jag ser en fara i att koppla ihop kyrkan, Kristi kropp, med etniska grundantaganden och nationalism. Samerna kan tjäna som en påminnelse att detta inte låter sig göras.

För det första är folkkyrko-begreppet med dess definition av folket problematiskt utifrån att Sverige är och alltid har varit ett mångspråkigt och mångkulturellt land. ”Folket” kan visserligen syfta på hela Sveriges befolkning som i sig rymmer en mängd minoritetsfolk och samerna, vårt urfolk. 1977 uttalade Sveriges riksdag att samerna är ett urfolk i Sverige och sedan 2011 är samerna erkända som ett folk i Sveriges grundlag.²¹ Samernas status som ett folk gör därför uttrycket som ”det svenska folket” i singularis problematiskt.

Här bör tilläggas att identitet är en komplex fråga, och där individen själv har mandat att välja sin tillhörighet. Sametinget framhåller detta på sin hemsida (samer.se) och skriver: ”Om man har samiska förfäder men inte själv uppfattar sig som same eller vill vara same, så är man inte same.”²² Identitet är heller inte nödvändigtvis statiskt. Man kan ha olika identiteter samtidigt, förhålla sig olika, och växla mellan, sina identiteter, som svensk

”I försoningsprocessen är det viktigt att förstå vad som har hänt och varför.”

Andre” hade en förvånansvärt lång kontinuitet i den nationella självbild som kyrkan förmedlade. Detta gestaltade sig i bland annat kollekt in

och same. Men ett exkluderingsproblem uppstår om folkkyrkan signalerar och signalerar att bara den svenska identiteten ges rum.

För det andra har Svenska kyrkan såväl i sin självbild som ”folkkyrka” som i sin praktik inte inkluderat samerna i folket. För att vidare förstå kyrkans del i detta rekommenderar jag vitboken och nomadskoleboken.²³ Svenska kyrkan har uttalat en ursäkt och även kommit med åtta åtaganden. Förre ärkebiskopen Antje Jackelén framhöll i samband med detta att det behövs tydliggöras att Svenska kyrkan också är samisk.²⁴ Kajsa Ahlstrand professor i missionsvetenskap ställer frågan om svenska kyrkan är (de etniskt) svenskarnas kyrka? Hon menar att vägen därifrån till en kyrka utan etniska förtecken fodrar en teologisk bearbetning av folkkyrkoarvet, identifiering av begrepp som befäster rasistiska strukturer, utbildningar av medarbetare och ekumeniska samarbeten.²⁵

Svenska kyrkan och samerna i historien

Svenska kyrkan har varit del i det som benämns av bland annat Petra Carlsson Redell som ett kulturellt folkmord på samer.²⁶ Bilden av Svenska kyrkans negativa roll i samernas historia är dock inte helt entydig. Leif Nordenstorm skriver i sin artikel ”Folkkyrka bland samer” att samerna har en nära relation till kyrkan och kan betraktas som ett ”mycket kristet folk”. Han lyfter fram kyrkans betydelse för det samiska skriftspråket samtidigt som kyrkan även stått för oförrätter.²⁷

Utredningen om samiska frågor i Svenska kyrkan visade att Svenska kyrkan liksom andra kyrkor har varit en del av en koloniserande statsmakt i områden där det funnits urfolk. En del i detta förtryck har varit viljan att förhindra att samiska historiska särdrag, traditioner och samisk kultur kommit till uttryck. Den samiska identiteten har inte kunnat speglas i gudstjänster och övrigt kyrkoliv. Om detta skriver biskop Rune Backlund:

”Det kristna budskapet visar på alla människors lika värde. Den grundsynen har inte alltid tillämpats och kyrkan har ofta varit tyst och låtit människor ringaktas och medverkat i tänkande som kränkt ert

människovärde. Kyrkan har inte heller tillräckligt bejakat den samiska kulturen, era symboler och ert sätt att sjunga. Den skolpolitik som genomförts, där kyrkan tidigare hade ett stort delansvar, berövade många deras modersmål.”²⁹

Vad måste ske nu och i framtiden?

I försoningsprocessen är det viktigt att förstå vad som har hänt och varför. Men utredningen skriver även ”På detta erkännande måste också följa önskan till bättring och nytänkande.”³⁰ Även policydokumentet ”En flerspråkig kyrka”, konstaterar att det är avgörande att försoningsarbetet förs vidare med konkreta

åtgärder. I detta sammanhang är folkkyrkobegreppet verkligen i periferin: dessa åtgärder handlar om markfrågan, om ratificeringen av ILO-konventionen 169, om språkfrågor och så vidare. Men jag menar att de begrepp vi brukar färga vår förståelse för vår omvärld och oss själva och att det därför är av vikt att använda en terminologi som stämmer överens med vår tro och värdegrund och då behöver vi fundera på vad sambandet folk och kyrka signalerat genom historien och vad det innebär för oss idag.

Policydokumentet ställer även frågan ”Hur kan Svenska kyrkan i enlighet med sina kärnvärden träda fram som en närvarande och öppen kyrka som förmedlar hopp även i mötet med mångfalden av språk, kultur, tradition, nationalitet och etnicitet?”³¹ Rapporten *Healing Memories* menar att skrivandet av en gemensam historia som en del i en försoningsprocess berör kollektivt och kulturellt minne och identitet. Rapportförfattarna skriver: ”Eftersom en mellanmännisklig försoning baseras på utsagor om det förflutna är den samtidigt relate-

rad till det kollektiva minnet. Försoningsprocesser medför förändringar av kollektiva identiteter.”³² Kyrkans svek mot den samiska befolkningen i historien lever så kvar i den nutida generationen. Men på motsvarande sätt finns folkkyrkan och dess rötter kvar i en kollektiv identitet. Jag menar att en uppgörelse med termen ”folkkyrka” kan bidra till en sådan förändrad kollektiv identitet.

Ett begrepp med diffus innebörd

Folkkyrkobegreppet i dag har en diffus innebörd. Det är ett begrepp som kan fyllas med olika innehåll. Jag anser dock att dess rötter inte går att bortse från, att begreppet är belastat

”Folkkyrkobegreppet i dag har en diffus innebörd.”

med nationalistiskt och rasbiologiskt tankegods och att själva hopblandningen mellan ett etniskt begrepp och kyrka är problematisk.

I dag finns en ökad medvetenhet kring språkets exkludering och det känns ännu mer angeläget än på länge att ta avstånd från etnisk nationalistiska tendenser. Även idag lever vi i en orolig tid där vi som på Billing och Eklunds tid söker en föreställd gemenskap och där nationalistiska strömningar växer sig starka. Men kyrkans svar på det måste vara något annat än att dra gränser mellan människor. Varken Svenska kyrkans öppenhet, uppdrag, styrskick eller identitet är beroende av att Svenska kyrkan kallas ”folkkyrka”. Kanske är det på tiden att vi förpassar begreppet ”folkkyrkan” till historien och skapar nya sätt att tala om Svenska kyrkan. Jag menar att det öppna inkluderande begreppet är ”kyrka” och inte ”folk” i det sammansatta ordet ”folkkyrka”.

MARIE AXELSSON
Församlingspedagog, teol. kand

Noter

1. <https://www.svenskakyrkan.se/samiska/forsoningsprocessen>, besökt 2024-08-01
2. Björn Vikström *Minoritetsteologi i en folkkyrkokontext* i Sven Tidevall (red.) *Mindre folk - mer kyrka? Möjligheter för svenska kyrkan i en postkristen tid*, Skellefteå: Artos, 2021, s 151-152.
3. Vikström *Minoritetsteologi* s 152.
4. Vikström *Minoritetsteologi* s 153.
5. Jan Eckerdal. *Folkkyrkans kropp: Einar Billings ecklesiologi i postsekulär belysning*, Skellefteå: Artos, 2012 s 124.
6. Eckerdal *Folkkyrkans kropp* s 126.
7. Eckerdal *Folkkyrkans kropp* s 126.
8. Sven Tidevall, *Kampen om folkkyrkan: Ett folkkyrkligt reformprograms öden 1928–1932.*, Stockholm:Vebum,2000 s 59.
9. Eckerdal *Folkkyrkans kropp* s131.
10. Eckerdal *Folkkyrkans kropp* s132.
11. Eckerdal *Folkkyrkans kropp* s 133.
12. Marie Rosenius *Spänning och samspel: en orientering i ecklesiologi och liturgi*. Skellefteå: Artos , 2019, s 52
13. Ingemar Brohed *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm:Vebum 2005, s 35-36.
14. Per Axelsson, "Kyrkan folkbokföringen och samerna" i Daniel Lindmark och Olle Sundström, red *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2.. Skellefteå: Artos 2016här ,s 934.
15. Erik-Oscar Oscarsson, "Rastänkande och särskiljande av samer" i Daniel Lindmark och Olle Sundström, red.. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2 (Skellefteå: Artos 2016,här s 947
16. Lars Elenius, "Stiftsledningen och minoritetspolitiken", i Daniel Lindmark och Olle Sundström, red.. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2 (Skellefteå: Artoshär s 482.
17. Elenius, "Stiftsledninge"n s 487
18. Elenius "Stiftsledningen" s 490
19. Elenius "Stiftsledningen" s 492
20. Lars Thomasson, "Församlingarna i Jämtland-Härjedalen 1746-1941" I Daniel Lindmark och Olle Sundström, red.. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2 Skellefteå: Artos,här s 872
21. Sametinget, <https://www.sametinget.se/samer>, Besökt 2024-08-20
22. <https://samer.se/1112>, besökt 2024-08-20
23. Vitboken: <https://www.svenskakyrkan.se/vitboken---vetenskaplig-antologi>, Nomadskoleboken: <https://www.svenskakyrkan.se/filer/Nomadskoleboken.pdf>
24. <https://www.svenskakyrkan.se/nyheter/atta-ataganden-i-forsoningsarbetet-med-samiska-folket>
25. Kajsa Ahlstrand, "Den röda stugan och den vita kyrkan", i Sven Tidevall (red.) *Mindre folk - mer kyrka? Möjligheter för svenska kyrkan i en postkristen tid*, Artos, 2021,här s 95
26. Petra Carlsson Redell, <https://www.kyrkanstidning.se/kultur/samer-na-utsatta-kulturellt-folkmord>, besökt 2024-08-01
27. Leif Nordenstorm , "Folkkyrka bland samer" i Sven Tidevall (red.) *Mindre folk - mer kyrka?* här s 125.
28. Daniel Lindmark & Olle Sundström, "Inledning", i Daniel Lindmark och Olle Sundström red *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2 Skellefteå: Artos 2016 här s 22.
29. Karl-Johan Tyrberg, "Försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Initiativ och insatser 1990–2012", i Daniel Lindmark och Olle Sundström red *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1–2 Skellefteå: 2016 här s 48.
30. Tyrberg, "Försoningsprocessen" s 62.
31. Tyrberg, "Försoningsprocessen" s 66.
32. Carola Nordbäck, "En försonings väg i Jesu namn: Perspektiv på Svenska kyrkans försoningsarbete", i Daniel Lindmark och Olle Sundström red *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*, bd. 1-2 Skellefteå: Artos 2016 här s 102.

Följ Svensk Kyrkotidning på Facebook

Gå till facebook.com/svensskyrkotidning och klicka "gilla" för att få kontinuerlig information och uppdateringar om Svenska kyrkans viktigaste kritiska röst.